

во чешката културна свест и да ни даде што повеќе докажен материјал за симпатиите и помошта на чешкиот народ кон поробениот македонски. Доровски подвлекува дека оваа наклонетост била интензифицирана по формирањето на македонската револуционерна организација. Дејноста на Словенскиот клуб во Прага, иницијативите преземени од страна на неговиот претседател д-р Вратислав Черни, како и разните манифестации на угледните јавни работници како што е проф. Адолф Черни, основачот на списанието „Slovanský přehled“, зборуваат недвосмислено за изразите на топли чувства и восхит за настаните во Македонија, посебно за Илинденското востание, кое е прифатено како неодложна неопходност.

Одејќи по трагите на оние кои најобјективно ја информирале чешката јавност за Македонија, Доровски го осветлува ликот на политичарот Вацлав Клофач, кој престојувал во Македонија и имал можност лично да се запознае со состојбата во неа токму во оној најтежок период на Востанието. Ја истакнува и дејноста на писателката Хелена Малиржова, која како негувателка престојувала во време на Балканската војна во скопската болница и испраќа воз-

будливи написи за списанието „Lumír“ и „Lidové noviny“. Алманахот пак од 1913 година, објавен под наслов „Се сеќаваме на ваџ“ и со поднаслов „На балканските херои“, го потврдува најочигледно восхитот на видните чешки писатели за борбите на Балканот и натчовечките напори на македонскиот народ за своите егзистентни права. Настојувалки да го открие одгласот на секој македонски здив по слобода во чешката уметничка литература, особено од Илинденското востание до 1913 година, Доровски ја завршува својата книга како едно сведоштво на врели односи меѓу два словенски народи, кои во текот на својата историја се бореа на своевиден начин да ја докажат својата своебитност и притоа обата меѓусебно се инспирираа.

Крајно внимателен и објективен во пристапот кон секој историски факт, прецизен во споредувањето на чешко-македонските текстови, Доровски создаде едно дело што може да послужи како основа за натамошно пролабочување на поставената проблематика. Тој истовремено создаде и база за обликување на една традиција во културните чешко-македонски односи.

B. J. C.

Arató Endre: KELET — EURÓPA TÖRTÉNETE A 19 SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN (Akademiai kiadó, Budapest, 1971., 597. 1.)

Ова научно дело претставува уште еден успешен плод на унгарската историска наука, која последниве години забележува крупни резултати. Авторот спаѓа меѓу видните марксистички историчари кои во својата истражу-

вачка работа го применуваат компаративниот метод на историското истражување. Проф. Арато Ендре како доктор на историските науки и универзитетски професор досега објавил многубројни трудови, кои третираат најразлични

проблеми од националното прашање во XIX—XX век, прашања од историјата на Чехословачка, Југославија, од полето на меѓусебните историски односи на унгарскиот народ и источноевропските народи, потоа меѓусебните односи на одделни словенски нации, од историјата на унгарската национална идеологија и унгарското национално прашање. Неговиот значаен труд за националното прашање во Унгарија (*A nemzetiség kérdéс története Magyarországon, 1790—1848., I—II. köt., Budapest, 1960.*) станал веќе библиографска реткост.

Најновиот труд на проф. Арато (Историја на Источна Европа во првата половина на XIX век) претставува чекор напред во откривањето на некои клучни проблеми во историјата на источноевропските народи. Ова дело е всушност еден вид синтетички преглед на историјата на Источна Европа во првата половина на XIX век. На таква широка основа авторот компаративно ја разгледува историјата на 27 источноевропски народи. Авторот ги истражува прашањата што се однесуваат не само до целокупната источноевропска територија, туку и за поголеми географски и историски подрачја во овој регион. Земајќи ја предвид посебната историска ситуација на одделните територии, Арато специјално внимание му посветува на компаративното истражување на источноевропското национално прашање во првата половина на XIX век. Кон сето тоа во своите заклучоци тој вешто ги поврзува сличните и различните црти на унгарскиот национален развој.

Во предговорот авторот ја нагласува својата цел со која се раководел при пишувањето на своето дело. За компаративните источноевропски истражувања последниве години се обраќа сè поголемо внимание на меѓународен план. Во исто време истражувањето на односите меѓу одделни источноевропски народи поставува многубројни спорни и нерешени прашања. Разгледувајќи го историскиот развој на малите народи во овој простор, авторот со оваа синтеза има цел да даде еден скроман придонес кон расветлувањето на тие прашања. Посебно подвлекува дека една таква работа не би можела да се изработи без користење на националните историографии, и тоа во прв ред без резултатите на марксистичките историографии. Истовремено, свесен е и за тоа дека обработката на фактографскиот материјал и оценките на историскиот процес кај одделни народи, секако, истражува на вид извесни противречни согледувања и ставови кај одделните историографии. Проф. Арато со својот став всушност се пресметува со некои сфаќања и погледи кои веќе одамна се вкорениле во националните историографии. И навистина, неговите ставови многу се разликуваат од овие — помеѓу себе — различни концепции кои стојат на националистичка платформа.

Изнесувајќи ги различните концепции на праѓанските и буржоаски историчари (словенофили, западници, J. Bidlo, O. Halecki, T. Baráth, J. Macúrek, G. Stadtmüller) во врска со терминот на „Источна Европа“ во историографијата, Арато не само што ги критикува нивните тенденциозни и наднацио-

налистички ставови, туку се залага за поконкретно претставување на историјата на Источна Европа. Кога зборваме за специфичниот развој на овој географски дел, не би требало да го разделуваме, како составен дел на европскиот континент, од другите територии. Но, според авторот, при расветлувањето на посебните услови што се карактеристични за оваа територија, мораме да истакнеме дека и самата Источна Европа (авторот ја определува со овој термин територијата источно од реката Елба сè до Уралските планини) се дели на такви помали подрачја, кои, исто така, меѓу себе не само што се поврзуваат, туку и се разликуваат во текот на својата историја. Со оваа констатација проф. Арато сака да укаже на тоа дека со компаративното истражување на овие одделни територии, реони и подрачја историчарот многу би придонесол за надминувањето на националниот центризам и за меѓусебното зближување и подобро запознавање на народите што ги населуваат тие територии.

Паралелно со тоа, прикажувањето на економскиот и општествениот развој во Источна Европа, кој покажува скоро секаде слични тенденции, потоа истражувањето на заедничките законitosti и на текот на националните движења, ѝ нанесува силен удар на граѓанско-националистичката концепција. Имено, оваа концепција ја прогласуваше супериорноста на владеачките народи и нации кои ги организирале многунационалните држави, потоа укажуваше и на тоа дека нивната власт над други нации е неминовна, па затоа и националните својства што се родени во нив ги

оспособуваат да владеат над други народи. Меѓутоа, источноевропското историско иследување, кое ги пречекорјува националните рамки, ги разоткрива историските претпоставки за заостанувањето на одделни народи, т.е. правилно може да укаже на тоа дека народите, кои се наоѓаат за еден или два степени понапред, не со своите национални својства, туку поради поблагородните услови можеле да го постигнат тоа. Тргувајќи од тој аспект, ова иследување укажува и на тоа дека заостанатоста не е законита, и при поволен историски развој разликата може да се намали. И на крајот во својот увод, Арато истакнува дека марксистичкото источноевропско компаративно иследување неизбежно го надминува националниот центризам и со тоа што го претставува како пример и пред малите народи, кои биле во минатото угнетени: колку е штетно националното затворање кое не гледа надвор од етничките граници и не прави никакво разделување меѓу прогресивното дело и божемите национални интереси.

Потребно е да подвлечеме дека трудот на проф. Арато неслучајно го привлекува вниманието на македонската историографија. Во него се презентирани и разработени многубројни проблеми од многу сложениот национален развој на источноевропските народи, па меѓу нив и на македонскиот народ. За да ја прикаже што порелјефно оваа огромна материја, авторот својот труд го подели на осум глави. Обработката на материјалот има посебна специфичност. Авторот не само што многу малку се задржува на фактограф-

ските детали, туку со мошне студизниот пристап кон сите проблеми донесува оригинални мисли и констатации. Исто така, потребно е да се нагласи и тоа дека третираните прашања во трудот во својот историски ток не го добиле завршниот облик до крајот на првата половина на XIX век, така што авторот е принуден во случајот на некои народи да навлезе хронолошки далеку и во втората половина на истиот век.

Во првата глава се прикажани економско-општествените односи од крајот на XVIII до средината на XIX век. Опширно е обработен развитокот на земјоделството, потоа на индустријата и трговијата во Источна Европа. Во врска со развитокот на земјоделството авторот прави разлика меѓу два главни типови. За првиот тип, кој ги опфаќал териториите на трите големи империи (Прусија, Русија и Австрија), карактеристично било преовладувањето на „второто крепосништво“. Навистина, овој вид феудална институција го спречувала расплетот и зародокот на капитализмот, сепак почнувајќи од крајот на XVIII век можат да се согледаат елементите на капиталистичкиот развиток. Аграрните реформи беа спроведени со многу остри полемики одозгора, од страна на владеечките кругови на овие многунационални феудални империи.

Основата на посебниот развиток на другата област бил турскиот феудален систем. Покрај овие два типа, во Источна Европа стоеле романските кнежевства, каде што не се распространил турскиот систем, но односите на „второто крепосништво“ многу подоцна, во 30-те години на мина-

тиот век се појавиле. Посебен, и тоа различен пат имале босанско-херцеговското, црногорското, албанското и кавказските општества.

Разгледувајќи го индустрискиот и трговски развиток во Источна Европа, проф. Арато констатира дека во неговиот развој меѓу Источна и Западна Европа настаната разлика не во структурата, туку првенствено во заостанатоста треба да ја бараме. Со системот на „второ крепосништво“ органиски се поврзуваше онаа појава, која се изразуваше во тоа што значителен дел од индустриските претпријатија се наоѓал во рацете на феудалната аристократија.

Друга специјална црта на индустријата била и таа што постоел голем број занаетчи, дури и во западниот дел на Источна Европа. Во врска со државната индустриска политика, авторот детално го разгледува прашањето — во колкава мера протекционизмот го помогнуваше наголемувањето на благородништвото и граѓанството кај одделни народи. По прашањето за националниот пазар, Арато нагласува дека навлегувањето на капиталистичките односи не довело до тоа поразвиените околности како еднакво да го потпомогнале капиталистичкиот развиток на сите народи кои живееле на определената територија. Таму каде што односната територија била населена со мешовити народи, не се формирал национален пазар кој би го поврзал населението, туку развитокот се одвивал на заедничка територија во голема економска целина. Во поразвиените региони започнала борбата меѓу граѓанството на владеечките и угнетените нации: гра-

ѓанството и благородништвото на оние нации, кои биле во мнозинство, се стремеле да ги истуркаат странците од сите страни на општествено-економскиот живот, потоа да ги остварат целосно своите интереси. Наспроти тоа, буржоазијата на уштегувачката нација се стремеше да ги задржи своите порано извојувани позиции.

При разгледувањето на балканскиот развнток авторот меѓу другото констатира дека во источниот и средниот дел на полуостровот капиталистичките елементи порано се појавиле во градовите отколку во селата, и оваа појава е уште едно свртување во споредба со другите источноевропски региони. Од друга страна, голема била разликата во степенот на развнтокот, и освен тоа, темпото на капиталистичкиот развнток во вонбалканските држави бил значително лобрз.

Основниот политички проблем на епохата, националното прашање, историјата на националните движења и ослободителни борби се обработени во неколку глави во овој труд. Втората глава (Системот на националното угнетување во Источна Европа, 99—126) ни ги претставува политичките устројства на националното угнетување во големите многунационални држави. При разгледувањето на општите и специјалните црти (кај одделните империи) на националното угнетување авторот со особено внимание ја споредува унгарската, како и пруската и руската, австриската политика, стремежите за асимилација и денационализација, вклучувајќи ги субјективните намери и објективните резултати. Овој дел ги претставува силите на одделните на-

ционалности, разликата во развнтокот меѓу владеачките и угнетените нации, потоа улогата на феудалните привилегии.

Националните движења од граѓански карактер скоро во сите подрачја на Источна Европа започнале во јазично-културна форма. Борбата за создавање на литературниот јазик, расцветот на националните уметности и науки, создавањето разни културни и слични институции ги означувале оние области каде што и покрај заостанатите економско-општествени односи се забележува јакнењето на националните движења. Оваа многустрана и сложена проблематика ја сочинува третата глава (Јазично-културните движења на источноевропските народи, 127—228), која истовремено претставува и најобемниот дел од трудот. Кај извесен број источноевропски народи токму во овој период се создал самостојниот и развиен литературен јазик. Авторот во овој дел посебно се осврнува на формите од оваа јазична борба, па според тоа како таа се одразила кај одделни народи: некои од порано располагале со значителна литературна традиција, кај други народи пак различните дијалекти претставувале проблеми, покрај црковниот јазик, односно влјдјанието на класичните јазичи претставувале фактори кои го спречувале овој развнток. Проблемите на националното ослободување и на граѓанската преобразба спаѓале во централната тематика на современата литература. Авторот подвлекува дека скоро кај сите источноевропски народи се забележува тесното испреплетување на националното движење со литературата.

Исто така, во првата половина на XIX век почнале да цутат и оние гранки од националните уметности (театар, музика, ликовна уметност), кои му служеле на националниот развој. Во таа смисла посебна функција вршела историската наука: откривањето на „славното“ минато станало важен поттик во идејниот свет на национализмот. Меѓутоа, постоеше голема разлика меѓу резултатите на оние историски науки што употребувале развиени научни методи (на пр. чешката и полската наука) и меѓу оние чии претставници останале на романтичарските сфаќања, кои во содржината на своите историски дела регистрирале единствено само желби. Авторот подвлекува дека во овој период романтично-националистичките концепции во историографијата сè уште имале позитивна политичка улога.

Во четвртата глава (229—324) се разработени формите на националноослободителните движења во Австриската империја, во царска Русија и во Прусија. Како последица на економско-општествениот развој, потоа и на јазично-културните движења може да се согледа диференцирање на националните движења во внатрешен план кај одделни источноевропски народи. Првата форма на националноослободителните стремежи била од феудален карактер. Почетната форма на модерното национално политичко движење ја претставуваше јазичната борба, и тоа кај оние народи кои не располагале со класата на угнетувачкото благородништво. Граѓанските елементи во овие царства, кои меѓувремено јакнеле, не се задоволеле со целите на кул-

турното движење, но истовремено сè уште не располагале со таква економска и политичка моќ нашироко да поминат во напад и во политичкиот живот. Во овој период особено жестоки и остри борби се водат од страна на угнетените народи против асимилаторските стремежи на владеачките нации. Во националните борби на народите кои живееле во гореспомнатите царства посебна форма заема организирањето на тајните друштва, подготовките за оружени борби. Јазичната борба, како форма на националноослободителното движење, е својствена на националните движења во Хабзбуршката империја и во Прусија, а пак националните оружени борби повеќе дошле до израз во царска Русија.

Доволен простор од својот труд проф. Арато му посветил и на балканските ослободителни движења. Влијанието на надворешната политика спрема националноослободителните движења на балканските народи е предмет на разгледување во петтата глава на трудот (325—345). Почнувајќи од Првото српско востание па сè до Кримската војна авторот ги следи конкретните настани при што и донесува посебни оценки за улогата на надворешниот фактор во развојот на националните движења на балканските народи. Исто така, во овој дел е разработен и проблемот на националното единство на балканските народи. Со особено внимание го расветлува заемното дејство меѓу надворешните (влијанието на големите сили) и внатрешните сили (националните движења). При сето тоа авторот подвлекува дека неопходен услов за успесите на бал-

канските народи било постоењето на благопријатни надворешно-политички услови. Истовремено, помошта која доаѓала од страна на големите сили не може да се смета како единствен фактор кој исклучително ги определуваше настаните на Балканот. Натаму истакнува дека „балканските народи вниманието на големите сили го свртеле кон себе исклучиво со оружено востание, односно го стекнале правото тие да сметаат на нив. Овие две појави: надворешната политика и оружената борба тесно се поврзуваат, меѓу нив постои заемно дејство“ (341—342).

Внатрешната ситуација на царска Русија за време на владеењето на Александар I и Николај I се обработени во шестата глава на трудот (346—372). Во овој дел се опфатени проблемите сврзани со внатрешната политика на апсолутистичко-феудалната монархија во текот на првите пет десетлетија од минатиот век. По претставувањето на надворешните односи на царска Русија за време на француските војни и европските револуции авторот поопширно се задржува на Декемвриското востание и на револуционерната дејност на напредната руска интелегенција.

Во седмата глава (373—439) врз основа на богат фактографски материјал е обработена историјата на револуциите во 1848—1849 година и на националноослободителните борби. Значајно место во своето излагање проф. Арато му посветил на обидите за зближување меѓу европските народи во текот на овие две револуционерни години. Потоа се прикажани расплетот на спротивностите меѓу нив

и почетокот на оружената борба. Во продолжение е претставен дијалектичкиот тек на разјаснувањето меѓу европските народи и нивните обиди за стапување во сојуз.

Последната глава (440—472) е посветена на проблемите на ослободувањето на крепосништвото и аграрната реформа. Тука на концизен начин ги изложува големите промени во аграрната структура на Источна Европа. Покрај споредувањето на сличните и посебните црти на овие крепоснички реформи, авторот посебно ја разгледува и борбата околу тие реформи и последиците од „гореведените“ (од страна на владеечките феудални класи) промени. Во Хабзбуршката империја аграрните реформи се означени како ослободување на крепосништвото, во Русија и Романија пак како аграрна реформа, а на Балканот овие промени истовремено довеле до национално и социјално (аграрно) ослободување.

Трудот содржи и поговор во кој авторот ги сумира своите резултати. Покрај поговорот големо внимание заслужува и објавениот список на анотирана литература (477—573), кој се одликува со својата богата разновидност. Таква нашироко упатена во проблематиката библиографија досега ниту во унгарската домашна историографија, ниту пак во странство не е составена.

На крајот својот труд проф. Арато го завршува со список на кратенки од користените списанија и зборници на трудови, потоа регистар на лични имиња, со што ни го олеснува ползувањето на книгата.

Завршувајќи го нашиот приказ немаме намера да се осврнеме од-

делно на секој застапен проблем во трудот, туку би сакале да ги сумираме нашите впечатоци. Оваа книга, која всушност претставува докторска дисертација на авторот, е прв труд кој со употребата на марксистичкиот компаративен метод ја прикажува историјата на Источна Европа во првата половина на XIX век. Проф. Арато на високостручна висина извршил голем научен потфат. Со големо и широко знаење, со студиозно залагање ја обработил третираната проблематика. Во нашите дни сè поретко се појавуваат такви историски трудови во историската наука како резултат од напорите на еден научник. Арато со многустраната ако може да се каже скоро целосно со енциклопедиски карактер, обработка на историјата на повеќе од десетина народи и нации ја оствари првата марксистичка синтеза на овој сложен и огромен материјал. Таква синтеза, напишана на широка основа досега не се појавила во ниедна историографија, било во историографиите на социјалистичките држави, било во западните историографии. Остварувањето на таков труд не може да биде плод само на една, или двегодишна работа. Ова дело ги претставува скоро четвртвековните истражувања на еден научник, кој сето тоа го оствари со извонредна страст на вистински научник. Понатаму, трудот се одликува со успешното синтетично применување на компаративниот метод, со извонредно богата историска информираност, потоа со целосниот преглед на материјалот и самостојното владеење над него, и на крај со концизното излагање кое е изградено

на материјал собран со големи напори.

Појавата на оваа книга несомнено претставува еден сериозен и драгоцен придонес и за македонската историографија. Марксистичкиот пристап кон историјата на Источна Европа го поттикнувал авторот со еднакво мерило да ја прикаже историјата на малите и големите источноевропски нации. Меѓу нив, во првата половина на XIX век постоеле владеечки (германски, турски и руски) и угнетени народи. За особено шарената источноевропска слика карактеристично е и тоа што се среќаваме и со такви народи кои истовремено биле владеечки и угнетени (унгарски, полски, балтиско-германски, грчки и украинските колонисти во Јужна Русија и Кавказ). Мнозинството од малите народи на Источна Европа се наоѓало во редот на угнетените нации. Некои од нив живееле под двојно робство. Меѓу последните ве се нашол и македонскиот народ, кој во првата половина на XIX век бил изложен на турското и грчкото национално угнетување.

Во овоите трудови, проф. Арато сè поголемо внимание му посветува и на историјата на македонскиот народ. Несомнено, самото претставување на историскиот развиток на Македонците во голема мера придонесува за уште подобро запознавање на унгарската научна и широка јавност со историското минато на овој народ. Исто така, авторот го заслужува нашето признание и почитување и затоа што спаѓа во редот на оние странски историчари, кои во своите дела го признаваат самостојното постоење на македонската нација. Иако овој пат — по-

ради концепцијата на авторот за настанувањето на македонската нација — не е обработена оваа историја во толкава мера како што е тоа направено и со историјата на нашите соседни народи, сепак по внимателно читање на трудот, во врска со определени историски појави кои се карактеристични за Источна Европа, ќе најдеме и такви делови во книгата каде што се третираат и прашања од историскиот развој на македонскиот народ во дадениот период.

Овде би се задржиле единствено само на претставувањето на оние делови, каде што се споменува македонскиот национален развој. Бидејќи во врска со тоа ние во извесна смисла не се согласуваме со авторот, затоа сметаме дека е наша чест и должност да го искажеме нашето мислење на ова место. Нека ни ги сфати и разбере нашите забелешки високопочитуваниот професор, зашто вистинската и искрена намера на овие редови се состои во тоа да му помогнат на авторот за поправилно и одделно претставување на посебниот историски развој на македонската нација во неговите идни трудови.

Прикажувајќи ги балканските услови од развојот на земјоделството, потоа експлоатацијата на турска феудална класа, авторот ја изнесува и положбата на Македонците по почетокот на XIX век. Еве што вели тој: „Македонците (подвлекол А. Е. — б. н.), словенски жители на Македонија, кои од средината на 19 век постепено почнале да образуваат одделна националност од Бугарите, ги поднесувале сличните намети на турскиот феудален

систем како и Бугарите и Србите“. (55). Тоа што е искажано подолу за тешката состојба на македонскиот народ ја издржува историската критика. Меѓутоа, не можеме да минеме молчаливо покрај тоа што на ова место е прикажан процесот на формирањето на македонската нација погрешно, т.е. наводно македонскиот народ во текот на своето оформување во граѓанска нација како да се одделил од т.н. „матичен дел“ на единствениот бугарски народ. Мораме да укажеме на тоа дека во XIX век, па и во текот на Средниот век, мнозинството од жителите на Македонија го составуваше словенскиот елемент, кој го сочинувал македонскиот народ. Капиталистичките елементи — тоа многу убаво го претставува авторот во врска со развојот на индустријата и трговијата во Македонија (85—86) — почнале да навлегуваат во животот на овој народ уште кон крајот на XVIII век, иако не во толкави размери како што се случило со другите соседни балкански народи. Како последица од овој развој Македонците, кои претставувале и пред тоа одделен и посебен народ на Балканот, а не како составен дел и единствен со бугарскиот народ, кон патот на националното оформување не тргнале од средината на XIX век, туку од порано, уште од првите децении на овој век. Тоа значи дека, и покрај блиското сродство со бугарскиот народ, поради разликата во степенот на капиталистичкиот развој македонскиот народ не се одделува од бугарскиот, туку и пред 60-те години на минатиот век го минал својот посебен пат кон образување модерна нација. Но

овој национален развој се одвивал во уште посложни и потешки услови отколку националниот развој на бугарскиот народ.

Претставувајќи ја борбата за создавање на литературниот јазик кај источноевропските народи, авторот ги распределува по групи одделните народи. Во групата на оние народи кои во првата половина на XIX век сè уште не успеале да ја изградат литературната форма (144—146) според нашето мислење — покрај бугарскиот, лезонскиот, албанскиот, лужичко-српскиот народ — спаѓа и македонскиот. Иако литературната форма на македонскиот јазик поради познатите историски околности се создала во најново време, сепак на мислење сме дека процесот на подготвување на таа форма започнал во првата половина на минатиот и траел дури и во првите четири децении на нашиот век. Затоа и мислиме дека почетните чекори на македонскиот народ за создавање литературен јазик треба да ги бараме во првата половина на XIX век.

Во врска со обработката за односот на литературата кон националното движење проф. Арато се осврнува и на источноевропскиот фолклор. Меѓу другото се искажува и за дејноста на браќата Миладиновци. „Значајна личност на македонското јазично-културно движење бил Константин Миладинов, кој своите студии ги завршил во Атина и Москва. Браќајќи се во својата татковина заедно со својот постар брат, со учителот Димитар Миладинов, ги собрале македонските народни песни. Иако браќата Миладиновци дејствувале во Македонија, нивното движење не може да се

оддели од бугарското, поради тоа што во ова време сè уште не се формирала самостојна (посебна) македонска национална свест“ (184).

Горниот заклучок на авторот — според нашето мислење — не издржува критика. Браќата Миладиновци дејствувале во Македонија, а не во Бугарија. Тие собирале народни песни, кои се употребувале во Македонија, а не во Бугарија. Понатаму, самото собирање на народното творештво е веќе знак на нешто што покажува дека националното будење на македонскиот народ започнало уште порано, т.е. пред појавувањето на Миладиновци. Впрочем, оваа појава проф. Арато многу убедливо ја забележува кај другите источноевропски народи, па се прашуваме зошто не би можело тоа да се примени и во нашиот случај. Потоа, движењето на браќата Миладиновци — во споредба со претходниот период — претставува една повисока фаза во процесот за оформување на македонска национална свест. Времето на Миладиновци (50-те и 60-те години од минатиот век) го покажува и степенот во развојот на ова движење. Имено, тогаш се забележува издиференцираноста на словенското чувство од елинистичката свест и култура. Подоцна, кон крајот на 60-те и 70-те години македонската национална свест се развила уште на повисок степен: тогаш веќе се појавува одделување од словенската припадност и истакнување на посебниот македонски национален развој. Затоа мачниот и сложен развој на македонската национална свест природно бил преплетен со развојот на на-

ционалната свест на соседните народи, и како последица од тоа тешко може да се согледа патот кој водеше кон формирањето посебна и одделна македонска национална свест.

Прикажувајќи ја дејноста на културните и црковните организации како замоци на националното движење, авторот се осврнува и на бугарската црковна борба. Меѓу другото се искажува: „Во оваа борба (авторот мисли на црковната борба на Бугарите — Р. И.) учествувале и **Македонците** (подвлекол А. Е. — б. н.): видовме дека борбата и во Скопје зафатила големи размери. И оваа значителна борба, која се водеше за национална црква, покрај целооста на школството и воопшто на јазично-културното движење, укажува на извонредно тесното испреплетување меѓу бугарското и македонското движење, кое во тоа време може да се смета и како една заедничка борба...“ (222—223).

На ова место, исто така, попрешно е претставено движењето за национална црква на македонскиот народ. Истиот заеднички непријател (турскиот феудален експлоататор и грчката православна црква, која постепено се претворила во институција од граѓански тип експлоататор) не мора во секој случај безусловно да е доказ дека македонското црковно и јазично-културно движење се движело во рамките и како составен дел на бугарското црковно, па и воопшто национално движење. На мислење сме дека периодот за кој зборува авторот, т.е. првата половина на XIX век, повеќе укажува на тоа дека македонското национално движење во своите почетни чекори во борбата

за своја црква, школство и јазик треба да се смета како одделно и посебно движење, нешто што е друго, а не исто и заедничко движење со бугарското. Националната борба на македонскиот и бугарскиот народ против истиот непријател подоцна, кон крајот на 60-те и 70-те години, економски поразвиената бугарска буржоазија ќе ја искористи за своите освојувачки и ненаситни планови. Дури тогаш доаѓа до „извонредно тесно испреплетување меѓу бугарското и македонското движење“ што во никој случај не може да се прикажува како единствена и иста борба на еден, и тоа бугарски народ. Ние не се одрекуваме и не го премолчуваме фактот, дека во борбата против грчкото црковно угнетување не дошло и до извесна заедничка соработка меѓу бугарското и македонското движење. Но тоа во никој случај не можеме да го сметаме и да го прикажуваме како „една заедничка борба“ како што бугарското граѓанство во минатиот век ја претставувало пред надворешниот свет наводно „единствената бугарска национална борба“.

Поторе наведовме дека трудот на проф. Арато содржи и анотирана библиографија, која покрај библиографските упатства на читателот му дава јасна и прегледна слика за ставот на авторот во врска со одделни историографски прашања. Оваа библиографија опфаќа историографски трудови, објавени заклучно до крајот на 1968 година. За овој дел на книгата се искажуваме мошне пофално. Покрај другите користени од страна на авторот историографски публикации (авторот не употребувал во пишувањето на својата книга

трудови објавени на француски и романски јазик), во овој дел на трудот го зазеле овоето заслужено место и научните трудови на македонските марксистички историчари и книжевници (Д. Зографски, Д. П. Георгиев, К. Џамбазовски, Д. Миљовска, И. Катарџиев, Г. Сталев, Б. Конески, Р. Катарџиев, Х. Поленакоски). Проф. Арато посебно го истакнува значењето на излегувањето од печат на тритомната „Историја на македонскиот народ“, чиј втори том го опфаќа периодот за кој говори тој во својата книга.

Набројувајќи ги користените трудови кои се однесуваат до изработката на бугарската литература, авторот на стр. 524 од својот труд ни нуди една интерпретација која всушност ја претставува неговата концепција и став во спорот што се води меѓу претставниците на македонската и бугарската историографија околу настанувањето и постојењето на македонскиот народ и нација: „На ова место треба да спомнеме и за **македонските** (подвлекол А. Е. — б. н.) литературно-историски синтети. Според нашето мислење, во ова време македонското не може да се разделува од бугарското. Во тоа време сè уште не можеме да зборуваме за посебна македонска национална свест. До создавањето на посебната македонска нација дошло само подоцна, во 60-те години и тоа пред сè по Берлинскиот конгрес постепено се оствари. (Во врска со ова спореди ја мојата студија *A külpolitika hatása a balkáni népek nemzeti felszabadító mozgalmára a XIX. században*

[Влијанието на надворешната политика врз националноослободителното движење на балканските народи во XIX век] Sz[ázadok, *Bekevi*] 1967. 3—4 бр. 530—535. стр.). Наспроти ова, македонските научници секој културен работник, писател или политичар кој дејствувал на македонска почва го сметаат за Македонец, без оглед на тоа што тие работеле пред настанувањето на посебната нација. Оваа концепција ништо друго не претставува освен тоа што тие насочуваат кон минатото, и тоа не само што се однесува до првата половина на 19 век, туку и за историјата на средниот век. А претставниците на бугарските општествени науки пак, исто така неисториски, не ја признаваат македонската нација, Македонците ги сметаат за Бугари. Околу ова прашање веќе со децении се води кобен спор меѓу Бугарите и Македонците. Нашето гледиште во оваа полемика, кое го спроведуваме во нашиот труд, се состои во тоа, што во овој случај се работи за заедничка бугарско-македонска историја, за заедничка традиција, за заедничка литература...“

Во нашите забелешки веќе укажавме на тоа зошто треба „да се разделува“ македонското национално движење од бугарското. Потоа, принудени сме да го потсетиме авторот дека и во текот на повеќевековното турско робство, па и пред тоа во средниот век историјата на македонскиот народ — покрај одделни слични појави — наполно се разликува од историјата на бугарскиот народ. Авторот тргнува од погрешно поставена концепција, која претпоставува дека пред поче-

токот на националните движења — како што следува од неговите мисли — постоел само еден единствен народ, и тоа бугарски народ на територијата на Бугарија и Македонија. Затоа се залага националната борба на бугарскиот и на македонскиот народ да ја прикаже и да ја претстави како „заедничка бугарско-македонска историја“. Оттука произлегува и неговиот неисканжан заклучок дека македонскиот народ во своето оформување во граѓанска нација се одделил од единствениот бугарски народ. Ние би тргнале од сосема друга почетна точка ако претпоставиме дека пред почетокот на националните движења постоеле два сосема одделни и посебни, но истовремено многу блиски, словенски народи: македонскиот и бугарскиот. Во тој случај многу би придонеле за разчистување на ова многу сложено и заплеткано прашање.

Понатаму, ние би го поместиле малку порано времето на почетокот за создавање посебна македонска нација, бидејќи 60-те години на минатиот век, па и самиот Берлински конгрес претставувале само една етапа во овој долготраен историски процес. Уште повеќе, затоа што еден историски настан — како што може да се согледа од искажувањето на проф. Арато како таков, треба да го сметаме Берлинскиот конгрес — не може да претставува почеток на едно такво движење. Македонското национално движење и пред Берлинскиот конгрес, па и пред 60-те

години на XIX век ја имало поминато првата почетна фаза од својата историја. Во тој контекст македонските научници сите оние просветители кои дејствувале во првата половина на XIX век на територијата на Македонија ги сметаат како дејци и актери на македонското национално движење. Впрочем тоа е и објективно и марксистичко поставување на проблемот, бидејќи тоа е општо прифатено и кај другите марксистички историографи. Што се однесува пак до погледите на македонските научници кон подалечното минато, т.е. кон историјата на средниот век, можеме да констатираме дека тие со марксистичка научна совест, а не со анахронизам, ја истражуваат историјата на македонскиот народ, а не на македонската нација од тоа време. На македонските научници добро им е познато во какви историски околности и услови настанува една нација, која не се оформила од ништо друго, освен од еден народ кој живеел во Македонија.

Покрај нашите малку опширни забелешки, на крајот мораме да забележиме дека овој труд на проф. Арато претставува чекор напред во споредба со неговиот поранешен труд кој се појави под истиот наслов во 1968 година како универзитетски учебник. Во ова дело не е опфатен историскиот развој на македонскиот народ во дадениот период.

Ја изразуваме нашата надеж дека во најскоро време ќе излезе од печат и продолжението на ова значајно историско дело, кое има сеопфатен карактер. Затоа сме на мислење дека со неговото прикажување ќе придонесеме за што подобро запознавање на македонската научна јавност со резултатите на унгарската марксистич-

ка историографија. Трудот на проф. Арато може да му послужи на секој научник како треба да ги поставува научните проблеми од компаративен карактер. Во тој однос оваа драгоценa публикација ќе има големо историографско влијание над идните компаратистички истражувања.

Р. И.

Pablo de Azcarate, LA SOCIÉTÉ DES NATIONS ET LA PROTECTION DES MINORITÉS, Genève 1969, p. 100

И ако со извесно задоцнување, до нас дојде насловната публикација на Паблс де Аскарате, поранешен висок службеник во Одделението за малцинствата на Секретаријатот на Друштвото на народите, кој подоцна ја вршел и функцијата на директор на ова одделение, дури и како потсекретар на Друштвото на народите. Од 1936 до 1939 година тој ја претставува Шпанската републиканска влада кога бил шпански амбасадор во Лондон. Тој бил по војната ангажиран и од Обединетите нации во Комисијата на ОН за Палестина, а и во други преговарачки мисии. Аскарате се експонирал и како автор на неколку свои публикации, посветени главно на проблемот на малцинствата помеѓу двете светски војни. Го наведуваме неговиот труд P. de Azcarate, League of Nations and National Minorities, Washington, 1945 („Друштвото на народите и националните малцинства“).

Насловот е негов втор труд по дотичното прашање и е посветен на одбележувањето на 50 годишнината од основањето на Друштвото на народите, се разбира, и покрај издавањето и на некои

други наслови, посветени на речената годишнина. Имено, оваа јубилејна едиција е финансиски потпомогната од Карнегиевата дотација која — како што разбираме од уводот (што за ова дело го напишал Џон Гормејтиг) — покрај реченото, сака да поттикне и натаму проучувањето на оваа прва меѓународна организација. Зашто токму истражувањата на Друштвото на народите, ќе нè уверат дека „експериментот со првата светска организација за одржувањето на мирот и безбедноста е богата поука за сегашнината и иднината“. Ова дотолку што до сега не е издадено ниту едно комплетно дело за создавањето, дејноста и местото на Друштвото на народите во најновата историја на човештвото. Факт е исто така дека на современите генерации малку им е позната оваа организација, независно од нејзиното банкротство во поглед на основната задача што ја имаше — зачувувањето на мирот т.е. спречување на војната. Ова проучување е нужно и заради одминатото време кое сега овозможува поцелосно и пообјективно да се согледа од повеќе аспекти оваа прва и од ва-